

Bogurodzica (XIII wiek)

Motyw deesis na rosyjskiej ikonie

Geneza

Tekst *Bogurodzicy*, będącej **najstarszym zachowanym utworem poetyckim w języku polskim**, powstał prawdopodobnie w XIII w. Anonimowy autor ułożył go do znanej melodii pieśni miłosnej wykonywanej przez trubadurów, później wykorzystywanej w utworach o charakterze religijnym. Najdawniejszy zapis nut i tekstu dwóch pierwszych, najstarszych strof pochodzi z 1407 r. – to tzw. I odpis krakowski, sporządzony przypuszczalnie przez ks. Macieja z Grochowa, wikariusza keyńskiego [*odpis keyński*]. Tekst krakowski II z 1408 r. liczy 13 zwrotek, a tekst warszawski z drugiej połowy XV w. – 19.

Bogurodzica prawdopodobnie stanowi oryginalne dzieło polskiego autora, ponieważ nie znaleziono wzorca, który mogłaby naśladować. Według legendy napisał ją św. Wojciech, jednak naukowcy odrzucili tę tezę. Utwór jest tzw. zabytkiem języka polskiego – ze względu na obecność licznych archaizmów dostarcza wiedzy o zmianach, które zaszły w polszczyźnie.

Kompozycja i styl

Uporządkowana struktura czyni z wiersza prawdziwe arcydzieło literatury. Jego budowa nawiązuje do popularnego w malarstwie średniowiecznym **motywu deesis** przedstawiającego Chrystusa w otoczeniu Matki Boskiej i Jana Chrzciciela. Chrystus, jako Władca i Sędzia, zajmuje w kompozycji centralną pozycję. Ukazani w pozach modlitewnych, po Jego bokach, Maryja i Jan Chrzciciel pełnią funkcję pośredników między Zbawicielem a ludźmi. Podobny układ występuje w *Bogurodzicy*. W pierwszej strofie wierni proszą Matkę Bożą o pośredniczenie w modlitwach kierowanych do jej Syna – by wstawiła się za nimi i pomogła wyjednać Jego łaskę i przychyłność. W drugiej strofie zwracają się już bezpośrednio do Chrystusa, aby przez wzgląd na Jana Chrzciciela wysłuchał ich prośb, zapewnił im pobożne życie na ziemi, a następnie zbawienie po śmierci. Zakończenie utworu jest bardzo wymowne, podkreśla bowiem, że nieuchronnym końcem ziemskiej wędrówki człowieka jest śmierć.

Forma utworu odzwierciedla średniowieczną ideę hierarchicznego porządku. Jego **kunsztowna budowa** opiera się na zasadzie symetrii – na **paralelizmach** (powtórzeniach lub podobieństwach) i **antytezach** (przeciwstawieniach), które występują obok siebie lub w sąsiadujących ze sobą wersach. Obie strofy kończą się zaczerpniętym z greckich pieśni kościelnych zwrotem *Kyrie eleison* ('Panie, zmiłuj się nad nami') pełniącym funkcję **refrenu**. Oprócz **rymów zewnętrznych**, w końcach wersów 1 i 2, 5 i 6, 7 i 8 oraz 9 i 10, zastosowano też rymy wewnętrzne („Bogurodzica dziewica”, „syna Gospodzina”, „dzieła Krzciciela”, „usłysz głosy, napełń myśli”). Bogactwo środków językowych wyraża się również użyciem **apostrof** – bezpośrednich zwrotów do adresata, czyli Maryi. Poszczególne klauzule (zakończenia wersów) zyskują wyrazistość dzięki **zróźnicowaniu intonacyjnemu**: intonacji wznoszącej (tzw. antykadencji) lub opadającej (kadencji).

Utwór, co charakterystyczne dla polskiej poezji średniowiecznej, jest pisany **wierszem zdaniowym** – poszczególne wersy zostały wypełnione osobnymi zdaniami lub jednordniowymi członami zdań. Liczba sylab w wersach jest nierówna (**asylabizm** był typową cechą średniowiecznego wiersza zdaniowo-rymowego).

Pieśń, będąca jednym z najstarszych zabytków języka polskiego, zawiera wiele **archaizmów** – form wyrazowych, które wyszły z użycia. Niektóre z nich były archaizmami już w okresie zapisywania pieśni, np. wyraz *Bogurodzica* nie pojawia się w żadnym innym zachowanym polskim tekście.

deesis (gr. *deesis* 'modlitwa, prośba, błaganie') – jeden z najważniejszych tematów ikonograficznych sztuki średniowiecznej: kompozycja przedstawiająca **Jezusa Chrystusa jako Zbawiciela** świata, a po jego bokach – **Matkę Boską i Jana Chrzciciela** w modlitewnych pozach, jako pośredników między Bogiem a ludźmi, orędujących za nimi. Temat ten, podejmowany w sztukach plastycznych, miał również ujęcia literackie.

W *Bogurodzicy* występują różne rodzaje **archaizmów**:

- ❖ **leksykalne**: np. *Bogurodzica* (Matka Boska), *zwolena* (wybrana, chwalona, wielbiona), *Gospodzin* (pan, gospodarz), *dziela* (dla), *zbożny* (szczęśliwy, dostatni), *przebyt* (pobył, życie), *Bożyc* (Syn Boży), *jaż* (którą),
- ❖ **fonetyczne**: np. *slawiena* (sławiona), *Krzciciel* (Chrzciciel),
- ❖ **fleksyjne**: np. mianownik w formie wołacza, czasowniki trybu rozkazującego z końcówkami „-y”, „-i”: *zyszczy* (zjednaj, pozyskaj), *spuści* (ześlij), oraz bez końcówek: *napełń* (napełnij), *śysz* (usłysz),
- ❖ **składniowe**: np. *Bogiem slawiena* (sławiona przez Boga).

Cechy gatunkowe

Bogurodzica jest utworem modlitewnym, który jednocześnie należy do poezji melicznej (śpiewanej). Pierwotnie była przeznaczona do chóralnego śpiewu *a capella* (tj. bez towarzyszących instrumentów). Wykonywano ją podczas mszy świętej i na procesjach, z czasem zaczęła też funkcjonować jako pieśń bojowa rycerstwa i pieśń koronacyjna Jagiellonów. Miały śpiewać ją wojska ruszające do walki pod Grunwaldem (1410) i Warną (1444). Długosz w swoich kronikach określa ją **carmen patrium**, [karmen patrium] (łac. ‘pieśni ojców, pieśń ojczyzna’). Pod koniec XVI w. straciła na znaczeniu. Z zapomnienia wydobyli ją twórcy patriotycznej poezji XIX-wiecznej oraz Henryk Sienkiewicz powieścią *Krzyżacy*.

Tematyka

Tematyka *Bogurodzicy* wynika z jej specyfiki jako pieśni religijnej, modlitewnej. Modlitwa to prośba wnoszona do nadprzyrodzonej instancji. W tym wypadku lud adresuje ją do Matki Boskiej, a za Jej pośrednictwem – i przy wsparciu Jana Chrzciciela – do Chrystusa.

Utwór otwiera apostrofa do Matki Boskiej („Bogurodzicy”), którą wierni (typowy dla średniowiecza podmiot zbiorowy) proszą o wstawiennictwo u Chrystusa („Twego syna Gospodzina”). Próbują za jej pośrednictwem wyjednać sobie Jego przychyłność („zyszczy nam, spuści nam”). Adresatem drugiej zwrotki jest już sam Syn Boży („Bożyc”). Ludzie proszą, aby przez wzgląd na Jana Chrzciciela („Twego dzieła Krzciciela”) wysłuchał ich modlitw o szczęśliwe życie na ziemi („zbożny pobyt”) i wieczny żywot w raju („rajski przebyt”). Ostatnie słowa zwrotki podkreślają, że nieuchronnym końcem ziemskiej wędrówki jest śmierć – traktowana jednak jedynie jako próg, który należy przekroczyć na drodze ku wieczności (średniowieczne *memento mori* ‘pamiętaj, że umrzesz’).

- **hierarchiczna wizja świata**

W tekście został odzwierciedlony hierarchiczny porządek świata, w którym człowiek zajmuje niską pozycję i potrzebuje szczególnych pośredników - Maryi i Jana Chrzciciela, kiedy zwraca się do Boga.

- **teocentryzm**

Ośrodkiem myśli, działań i celem człowieka jest Bóg. Do Niego człowiek kieruje błaganiami o szczęśliwe życie na ziemi i łaskę zbawienia po śmierci.

Najważniejsze problemy

Bogurodzica odwoływała się do właściwej dla średniowiecza **teocentrycznej wizji** rzeczywistości, w której Bóg stanowi centrum świata oraz punkt odniesienia wszelkich ludzkich poczynań i myśli. Idea pośredników w modlitwie do Najwyższego (motyw *deesis*) ilustruje typowe dla epoki hierarchiczne wyobrażenie o świecie – człowiek, który w **drabinie bytów** zajmuje określone miejsce, nie ma śmiałości kierować swoich modlitw do Boga **bezpośrednio**. Dystans pomiędzy człowiekiem a Bogiem czy też Jego Synem jest niemal nieskończony, stąd potrzeba pośredników. W tej roli za postać kluczową uznawano Matkę Boską – najbliższą swemu Synowi. Dlatego do niej przede wszystkim skierowana jest modlitwa. Św. Jan Chrzciciel pojawia się jako ten, dzięki któremu prośby ludzi łatwiej zostaną wysłuchane i spełnione.

Zamykające utwór prośby dotyczą dwóch kluczowych – wedle średniowiecznych przekonań – wymiarów ludzkiej egzystencji. Najpierw prosi się o „zbożny”, czyli dostatni i szczęśliwy, „pobyt” w **świecie doczesnym**. Jednakże ma on charakter jedynie przejściowy. Daleko ważniejszy jest „rajski przebyt”, czyli niemające kresu **życie wieczne** w niebie.

Sakralizacja Matki Boskiej

Bogurodzica należy do tzw. nurtu pieśni maryjnych – utrwała kult Najświętszej Marii Panny, przedstawiając Matkę Boską jako istotę niezwykłą, wyjątkową, jedyną, świętą. Chwała, która ją otacza, wynika stąd, że „dziewica” (panna, dziewczyna) jest jednocześnie matką Chrystusa. Maryję wywyższa boskie macierzyństwo. Została wybrana i uwielbiona przez Boga („zwolena”, „Bogiem sławiona”). Jej bliska relacja z Bogiem uprawnia ją do przekazywania prośb i pokornych błagań zwykłych grzeszników. Równocześnie pozostaje ona istotą ludzką – rozumie problemy i troski małych, co czyni ją godną zaufania pośredniczką w rozmowie człowieka ze Stwórcą.

Kontynuacje i nawiązania

- Jan Długosz *Roczniki* (wzmianka o śpiewaniu *Bogurodzicy* przed bitwą pod Grunwaldem)
- Juliusz Słowacki *Hymn [Bogurodzico, Dziewico!...]* (wiersz religijno-patriotyczny stylistycznie nawiązujący do pieśni – oparty na apostrofie do Matki Boskiej zawierającej prośbę o orędownictwo przed Bogiem)
- Henryk Sienkiewicz *Krzyżacy* (*Bogurodzica* jako pieśń bojowa polskiego rycerstwa – wojska Jagiełły śpiewają ją przed rozpoczęciem bitwy pod Grunwaldem)
- Henryk Sienkiewicz *Potop* (powieść eksponuje znaczenie kultu maryjnego w historii Polski, atak na klasztor na Jasnej Górze staje się momentem przełomowym w przebiegu najazdu szwedzkiego)
- Krzysztof Kamil Baczyński *Modlitwa do Bogurodzicy* (tytuł, zabiegi archaizacyjne, konwencja modlitwy do Matki Boskiej uwypuklają związek ze średniowieczną *Bogurodzicą*, podmiot w imieniu całego narodu polskiego zwraca się do Maryi o wsparcie w cierpieniu, w momencie, gdy trzeba złożyć ofiarę z własnego życia)

Malarstwo

- Józef Brandt *Bogurodzica*
- Wojciech Kossak *Grunwald*

Muzyka

- Andrzej Panufnik *Sinfonia sacra* (część zatytułowana *Hymn* nawiązuje do melodii *Bogurodzicy*)
- Wojciech Kilar *Bogurodzica* (kompozycja na chór i orkiestrę)
- Piotr Baron *Bogurodzica* (płyta jazzowa)

Utwór możesz przywołać

Utwór możesz przywołać w wypowiedziach poruszających następujące tematy:

- najstarsze zabytki literatury polskiej
- motywy maryjne w literaturze i sztuce
- teocentryzm kultury średniowiecznej
- hierarchiczność średniowiecznej wizji świata
- stosunek człowieka średniowiecza do życia doczesnego i pośmiertnego
- relacje między Bogiem a człowiekiem
- obraz matki
- motyw *deesis*
- modlitwa jako forma poetycka
- archaizmy jako świadectwo historycznych przemian języka polskiego.

* * *

Dodatek

Rymy

- zewnętrzne, ułożone sąsiadująco (nosimy – prosimy)
- wewnętrzne, w obrębie wersów (Bogurodzica – dziewica)
- złożone (żył nam, spuścił nam)
- żeńskie, bogate (sławiona – zwolena)
- żeńskie, ubogie (pobył – przebył)

LINKI:

<https://youtu.be/0dk7niLXkHE>
<https://youtu.be/0Xj6DATrJOc>
https://youtu.be/GtliT9_mJeE
<https://youtu.be/Nb5xY2Zj2H4>
<https://youtu.be/48TSED5upvU>
<https://youtu.be/YBs4a4Io49I>

Deesis – Chrystus jako Sędzia i Zbawiciel w otoczeniu Matki Boskiej i Jana Chrzciciela

* * *